

הפרשת חלה מקמה מלא

פתיחה

בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה של ערנות מתגברת בקרב הציבור הכללי בעניין תזונה נכונה ובריאה ובתחומי המדע והרפואה. אנשים רבים מקפידים על תפריטי תזונה מיוחדים ש'לא שערום אבותינו', ועם זאת מתעוררות שאלות הלכתיות חדשות בתחומי ההלכה השונים: ברכה על מאכלים מסוימים, הפרשת תרומות ומעשרות על גידולים מיוחדים ועוד. בין השינויים בתזונה, אנשים רבים צורכים מאפים מקמחים מסוימים דווקא, שאינם הקמח החיטה הלבן הרווח, ובעיקר קמח חיטה מלא, כוסמין ושיפון. ברצוני לדון בדין הפרשת חלה מקמח החיטה המלא.

אפתח במודעה הלכתית שהתפרסמה בעלון השבועי 'גילוי דעת' (פרשת במדבר ה'תשע"ה), בחסות הבד"ץ של העדה החרדית, ובין ההלכות שנכתבו שם:

לאחר בירורים מעמיקים גילינו שישנן טחנות קמח שמפרידות את הסובין מהקמח ומחזירות אותו בסוף תהליך הטחינה. כדי לצאת מספק ברכות אנו ממליצים למשתמשים בקמח המלא להוסיף 15% על השיעור הרגיל, כלומר 1.940 ק"ג קמח לשיעור הפרשת חלה עם ברכה. כמובן שהנוהגים להחמיר יפרישו בלי ברכה גם בלא תוספת של 15%.

עוד לפני הבירור ההלכתי, אבהיר כי איני מתיימר להתחקות אחר הבירורים המציאותיים של הבד"ץ, אולם שאלתי בעצמי כמה עובדי טחנות ומשווקי קמח. חלקם לא ענו לי מטעמי סודיות מקצועית, אחרים כן: טחנת הקמח 'דגן' (המספקת בין השאר עבור סוגת) טוחנת את הכול בבת אחת בלי הפרדה, וכך היא השיטה בטחנת הקמח 'מן'. אף בקמחים הנמכרים על ידי 'על המשקל', קמח 'יצהר', ו'מהודר' הטחינה נעשית בבת אחת. אולם בטחנת הקמח 'ירושלים' השיטה היא להפריד את הגרעין מהקליפות, לטחון אותם בנפרד ואחר כך לאחד אותם ליצירת קמח מלא.

א. מבנה החיטה

גרעין החיטה מורכב משלושה רכיבים עיקריים: אנדוספרם – כ-83% מהגרעין; סובין – כ-15%-14% מהגרעין ונבט – כ-2%-3% מהגרעין. בקמח הלבן, הנקי, הנוותר אחר ההפרדה, נשאר רק האנדוספרם.

הקמח הקרוי בימינו 'מלא' מכיל את שלושת הרכיבים הנזכרים. נמצא שהוא מזין יותר, משביע יותר ובעל ערכים תזונתיים גבוהים יותר, כיוון שרוב הערכים התזונתיים נמצאים דווקא בסובין (הקליפה של הגרעין) ונבט.

בימי קדם הייתה הטחינה של הקמח נעשית בעזרת ריחים – הפעלת לחץ גדול על הגרעינים וטחינתם. צורת טחינה זו קשה ואורכת זמן, וזאת כיוון שמרכיבי הגרעין שונים באופיים ובתכונותיהם: האנדוספרם קשה, מתפורר ונטחן בקלות; הסובין קשה לשבירה; הנבט עשיר בשומנים ולכן קשה לטחינה. מפני אופן טחינה זו ומשך הזמן שלה, המרכיבים היו מתחממים ומאבדים חלק מערכם התזונתי.

שיטת טחינה חדשנית יותר היא בעזרת גלילים. גרעין החיטה מופרד לשלושת המרכיבים הנזכרים, וכך הסובין והנבט נטחנים בלא האנדוספרם, אלא כל אחד כפי הטחינה הראויה והנצרכת לו. אחר תהליך זה, עומדות שתי אפשרויות בפני הטוחנים: שימוש נפרד בחלקי הגרעין (האנדוספרם לבדו יספק קמח

לבן), או עירוב מחודש של חלקי הגרעין הטחונים ויצירת הקמח המלא.

בשנים האחרונות ישנה תודעה נרחבת לגבי תרומתו התזונתית והבריאותית של הקמח המלא, ונפוצה יותר ויותר האכילה שלו דווקא. למרות זאת, רוב האנשים מעדיפים את הלחם מהקמח הלבן, והוא הנרכש יותר, אולי מפני ההרגל רב השנים, אולי בגלל העלות הנמוכה יותר של הקמח הלבן ואולי בשל קלילותו וטעמו.

פת מקמח מלא היא הפת הגסה שהוזכרה בדברי חכמים תחת השם 'פת קיבר'. היא אינה מנופה ממרכיבי החיטה הנזכרים לעיל. חז"ל החשיבו את הקמח המלא כלא בריא! ההיפך הגמור מהתפיסה המדעית היום, על פי מחקרים ברורים¹ במסכת פסחים (מב ע"א) מובא:

תנו רבנן: שלשה דברים מרבין הזבל, וכופין את הקומה, ונוטלין אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. אלו הן: פת קיבר, ושכר חדש, וירק חי...?

1. וראה מנתוני משרד הבריאות באתר הממשלתי

http://www.health.gov.il/Subjects/FoodAndNutrition/Nutrition/Adequate_nutrition/Pages/whole_wheat_bread.aspx

בעשור האחרון, ובמיוחד בשלוש השנים האחרונות, נמצא במחקרים כי צריכת קמח מלא עדיפה מבחינה בריאותית על פני הקמח המנופה ומביאה להקטנת הסיכונים היחסיים למוות, וכן את הסיכון לתחלואה מהמחלות העיקריות הפוגעות בציבור, כמו טרשת עורקים, מחלות סרטניות והשמנה. לבד מהשפעת הקמח המלא על הירידה בסיכון היחסי למחלות הנפוצות בעידן זה (תחלואת עורקי הלב, סרטן המעי הגס והחלחולת, יתר לחץ דם, השמנה) ועל הירידה בסיכון למוות, תוארו השפעות חיוביות של הקמח המלא בתחומים נוספים: ירידה בסיכון למוות ממחלות עורקי הלב, ירידה בגלוקוז והליפידים בסרום, ירידה בספיגת שומן (על ידי הגברת הקשירה של מלחי מרה, הקטנת תסמיני סוכרת מטיפוס 2, הפחתה במקרי מוות מכל סוגי סרטן, הפחתה במקרי מוות ממחלות זיהומיות ומחלות דרכי הנשימה).

2. ושם שפת נקי גורם להיפך מהתוצאות הנ"ל.

ב. סובין ומורסן שחזרו לקמה

במשנה במסכת חלה (פ"ב מ"ו) שנינו:

חמשת רבעים קמה חייבים בחלה: הם ושארן וסובן ומורסן חמשת רבעים חייבין, ניטל מורסן מתוכן וחזר לתוכן הרי אלו פטורין. האמוראים הסבירו את חלוקת הדינים שבמשנה. במסכת שבת (עו ע"ב) מבואר שעני אוכל פתו מעיסה בלוסה, כלומר שמעורבות בה הקליפות של החיטה (סובין ומורסן), ומשום כך הקליפות מצטרפות לשיעור חלה (להבדיל מהלכות הוצאה בשבת שבהן ההגדרות אחרות).

רש"י פירש שהעיסה הבלוסה, המעורבת בסובין ובמורסן שלה, חשובה לעניין לחלה על פי דרישות התורה בפסוק (במדבר טו, יט) 'באכלכם מלחם הארץ', והנה זו דרכו של עני, והרי עיסה זו בכלל 'לחם הארץ'. הריטב"א הלך בדרך אחרת ודייק מהפסוק הבא: 'ראשית ערסתכם', ומכאן למד שהתורה החשיבה את פת העני, אף שאינה הדרך הרגילה וה'בינונית'. נראה שכוונתו היא שהתורה כללה את כל שכבות עם ישראל תחת ההגדרה של העיסה: 'ערסתכם', של כל אחד ואחד מכם, בין עשיר ובין עני.³ הריטב"א סייג מיד את המשך המשנה:

ומיהו אף לעניין חלה אומר במשניות (חלה פ"ב מ"ו) שאם נטל מורסן והחזירו לתוכה אינו מצטרף.

מדוע אם כן כאשר ניטל המורסן הוא אינו מצטרף שוב?

רבי יוחנן בירושלמי ענה על שאלה זו: התורה הצריכה 'דרך עיסה', וכאמור אפילו שדרכו של עני להשתמש בעיסה שיש בה סובין, מכל מקום משמע שצריך שזו תיעשה בדרך הרגילה, ו'מכיון שניטל מורסן מתוכן וחזר לתוכן אין זה דרך עיסה'. לכמה ראשונים לימוד זה אף הוא מלשון התורה 'ערסתכם', כלומר דרך העיסות שלכם.⁴ על פי יסוד זה הסביר הרשב"א⁵ את ההלכה שנפסקה במשנה (פ"א מ"ח), שעיסת הכלבים פטורה מהפרשת חלה כאשר 'אין הרועים אוכלים ממנה'. בירושלמי שאלו איזו היא עיסת הכלבים, ואחת התשובות היא של ריש לקיש: 'כל שעירב בה מורסן'. הראשונים הציעו כמה פירושים למימרה זו, והרשב"א הלך בדרך הסוגיה שלנו, שאותה עיסה של הכלבים עשויה באופן ששיעור החלה הוא רק בצירוף של הסובין והמורסן שהוחזרו אל שאר הקמת, כיוון שאין דרכם של בני אדם ואפילו העניים להוסיף את הסובין והמורסן אחרי ההפרדה. אולם הרשב"א⁶ פסק שכאשר יש שיעור חלה מלבד הסובין והמורסן שהוחזרו, ודאי שיש חיוב חלה, וכן פסק הב"ח,⁷ וכן

3. ישנן כמה דרשות מלשון זו של התורה כאן, לדוגמא בחולין קלה, מלמד שעיסת השותפים חייבת.
4. את ביאור הירושלמי הביאו כאן פרשני המשנה (פ"ב מ"ו), ובהם: ריבמ"ץ, ר"ש, ברטנורא, רא"ש.
5. רשב"א, פסקי חלה סי' א סעי' ט.
6. שם, סי' א סעי' יד.
7. ב"ח, או"ח סי' תנד סעי' א.

העיר בפשטות 'ערוך השלחן'.⁸ אולם הגר"א על הירושלמי הנ"ל כתב: 'ואפשר שאפילו היה ה' רבעים קמח בלא המורסן היה פטור, מטעם דאינו קרוי לחם'.⁹

1. התלות בדרכם של בני האדם

האם הנחת היסוד של הירושלמי היא שהסובין והמורסן אינם חלק מהתערובת, והתחדש שהם מצטרפים לחשבון שיעור החייב בחלה (אלא אם כן יצאו וחזרו), או שהנחת היסוד היא שהם ודאי חלק מהחיטה ושייכים לעיסה, אך החידוש הוא שאם כבר ניטלו, אינם מצטרפים עוד? שאלה זו נובעת מבעייתיות מסוימת בדין המשנה: הרי הקליפות הינן חלק מגידול החיטה, לפיכך מדוע הן מצטרפות לשיעור הנצרך רק בתנאי מסוימים?¹⁰ כאמור, רבי יוחנן בירושלמי מבאר את דין המשנה: 'דרך עיסה שנו וכאן מכיוון שניטל מורסן וחזר לתוכן, אין זה דרך עיסה', ומשמע מלשון זו שהנחת היסוד היא שהם מצטרפים, אך יש פגם באופן שניטלו והוחזרו, ואין צירוף, כי זו לא 'דרך עיסה'. יש להעיר שכשם שלימד רבי יוחנן את הכלל הזה, אפשר להבין שההצטרפות מלכתחילה של הסובין והמורסן (בלי הפרדה ראשונית) אף היא נגזרת מהכלל שבהלכות חלה הקובע הוא 'דרך עיסה'.¹¹ וכמו שהביא הרא"ש¹² על פי הירושלמי, הכלל הזה משמעותי בדין נוסף – בצירוף מינים שאינם מחמשת המינים:

הדגן גוררו לעשות הכל לחם להתחייב בחלה, וקסברי בני ארץ ישראל דהאי דינא ליתא בכוסמין ובשבולת שועל ובשיפון אלא בחיטין ובשעורין בלבד שגוררין מפני שדרך עיסה שנו ודרכן של בני אדם לעשות עיסה משאר המינים עמהן.

ברור מדברים אלו שדרך עיסה נקבעת על פי 'דרכם של בני אדם', וכן מבואר אף בפסקי חלה לרשב"א (סוף שער א) בעניין החזרת המורסן שניטל: 'שאינן דרך בני אדם ואפילו העני לעשות כך', ועל פי זה קבעה תורה את דיני חלה. ודבר זה נלמד מלשון הפסוק שבעינן שם 'לחם' (על פי רש"י והגר"א), או גדר של 'עריסתכם' (על פי הרמב"ם

8. ערוך השלחן, י"ד ס' שכד סעי' טז.

9. ובתנבות שדה 67, עמ' כה, הסיק שהגר"א והרשב"א נחלקו בפירוש 'דרך עיסה' האמור בירושלמי: 'דלפי הרשב"א דרך עיסה קאי על המורסן עצמו כיון דהוא לא שייך במהותו לשם עיסה, הוא לא שייך גם כן שיצטרף לשיעור ה' רבעים... והגר"א פירש דדרך עיסה קאי על עצם מעשה החזרת מורסן לעיסה שכך אין נוהגים לעשות בעיסה... וכמ"ש דאינו קרוי לחם'. ודבריו אינם מובנים לי, שהרי הרשב"א כתב להדיא שזה תלוי בדרכם של בני אדם, ולא במהות המורסן, וראה להלן.

10. דבר זה מתבטא בכך שבהוה אמינא של הירושלמי כתב הרש"ס שיש לומר שקליפות שאחר שניטלו הן נחשבות למין אחר, והן משנות את מעמדן שהיה כחלק מהחיטה. ומאידך מצאתי בפירוש 'מעשה אורג' על הירושלמי שכתב שאמנם אחר שניטל המורסן אינו מצטרף שוב בחזרתו, אך זאת דווקא 'אם עושה בשביל השלמה, אבל למלאות רעבונו – משלים, דהא מין אחד הוא!' כלומר, המעמד שלהן כחלק מהחיטה הינו חד משמעי.

11. ראה לשון הריב"מ"ן, חלה פ"ב מ"ו, שהסביר מדוע הסובין והמורסן מצטרפים, ומאידך הם אינם מצטרפים אם ניטלו וחזרו – משום שבעינן דרך עיסה, וכן מבואר בפירוש הרש"ס והגר"א לירושלמי.

12. רא"ש, הלכות חלה ס"ק טו; וכן הוא ברמב"ן, הל' חלה לא, א.

והריטב"א), וכמו שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (פ"ב מ"ו) 'שהרי אמר ה' עריסותיכם דרך עיסה'.

לאור הבנה זו, יש לבאר את דברי ה'רוקח' (הלכות חלה סי' שנט ד"ה עיסת):

ניטל מורסן מתוכה, שניפה התבואה בנפה והבדילו וחזר לתוך הקמח ובין הכל

ה' רבעים, פטורה. כי מורסן שפירש קשה ואינו ראוי לאכילה.

משמע שהמורסן אינו מצטרף כי אין לו שם אוכל כלל אחר פרישתו. האם יש כאן פרשנות חדשה של ה'רוקח' לדין המשנה, שלא כפירוש הירושלמי? נראה שה'רוקח' לא הסביר את סיבת פטור המורסן, אלא את הגורם לכך שאנשים אינם מחזירים את המורסן לקמח, שהרי הירושלמי קבע שהפטור הוא משום 'שאיין דרך עיסה בכך' ולא משום שהמורסן שפירש אינו ראוי לאכילה, ובכל אופן כיום יש לומר שקליפת החיטה נחשבת ראויה לאכילה (אחר הכשרה והכנה ראויה כמובן, וכמו שהקמח נחשב ראוי).

נראה לי שבאופן דומה יש להסביר את לשון הרמב"ם בפירוש המשנה (שם מהד' הרב קאפח):

שהשאור והמורסן שבקמח מצטרפין לחמשת רבעים קמח. ואם הוציא המורסן מן החמשת רבעים ואח"כ החזירו פטורה, לפי שאין המורסן חייב בחלה, שהרי אמר ה' עריסותיכם דרך עיסה.

דברי הרמב"ם הינם די סתומים, ובספר 'הפרשת חלה כהלכתה' (פרק ג, הערה 68) כתב שלדעת הרמב"ם בפירוש המשנה: 'הגדר הוא שאחרי שנפרש נחשב כעץ בעלמא וחסר במורסן שם עיסה, ולכן לא מצטרף', כלומר שהחיסרון שאין 'דרך עיסה' הוא במורסן ולא בעירוב של המורסן עם שאר הקמח. ומתוך כך הסביר שיש מחלוקת בינו ובין הרשב"א אם הדבר תלוי בדרך בני אדם. איני רואה הכרח לדברים אלו. מובנם של דברי חז"ל בירושלמי הנ"ל מבואר שהביטוי 'דרך עיסה' מלמד על מעשה החזרת המורסן, ולא על המורסן עצמו ומהותו כפי שהוא. לפי זה ברור שאין דרך לעשות מהמורסן עצמו עיסה, ואין 'דרך' גם להחזיר את המורסן לעיסה (אף שבוודאי גם זה תלוי במציאות וכדלהלן).¹³ לכן נראה שכוונת הרמב"ם היא שהעיסה פטורה אחר ההחזרה של המורסן כי אין זו דרך עיסה להוציא ולהחזיר את הקליפות. בנוסף גם מורסן לבד פטור מחלה, כי אין דרך לעשות ממנו עיסה.¹⁴

13. ואין לומר שהרמב"ם פירש כאן בסטייה מדברי הירושלמי מפני שאין זה אלא לפרשנות המשנה, ולא להלכה, לאור דבריו בהקדמתו למשנה (הקדמות הרמב"ם למשנה מהד' הרב שילת עמוד סב): 'מטרתנו בזה החיבור פרוש המשנה לפי מה שפרש התלמוד'. וזאת שלא כפי שיכול להיות מובן מהתוספות יום טוב בנזיר (ה, ה) עיי"ש ובדברי הרב נריה גוטל (במאמרו 'דרך המלך במשנה' סיני קלה-קלו), והשיגו על דבריו הרב אהרן אדלר ('חסו של הרמב"ם לתלמוד הירושלמי', ספר זכרון לר"י קאפח, עמוד 204, הערה 18) ועוד, ואכמ"ל.

14. וכפסק הרמב"ם בהלכות שבת (פכ"א, הל"ד; על פי שבת קנה ע"ב) שאין לישה מן התורה במורסן ומים כיוון שאינו ראוי לגבול'.

2. מעמד הסובין והמורסן בשאר הלכות

למעמדו של הסובין והמורסן יש השלכות גם לעניינים אחרים בהלכה, כגון מצת מצווה, ברכות והוצאה בשבת. לא אאריך בהשלכות אלו, אלא אתייחס לנוגע לעניינינו. בדיני מצה שיוצאים בה ידי חובה בפסח, ה'שלחן ערוך'¹⁵ כתב שלא יוצאים בפת סובין או מורסן, אך אפשר ללוש את העיסה בסובין ומורסן שבה, והסתפק ה'מגן אברהם'¹⁶ שמא יצטרפו לשיעור כזית גם הסובין והמורסן שנוספו אחר הפרדתם. זאת לעומת ההלכה הפסוקה בהלכות חלה שבכהאי גוונא אינם מצטרפים לשיעור חלה. ה'חך יעקב' הביא משנה¹⁷ שהמורסן אינו מאכל כלל ומותר לזרים, אולם דין הסובין של תרומה תלוי בהיותם חדשים או ישנים, ונחלקו הפרשנים בביאור החילוק בין חדשים לישנים. ה'מחצית השקל' ביאר שהספק של ה'מגן אברהם' הוא אם בחלה הדין נובע מהצורך בדרך עיסה על פי לשון התורה 'לחם' ובעינין שם 'לחם', והלכך גם בהלכות מצה בעינין שם לחם, כלשון התורה בעניין המצה; או שמא דין הסובין והמורסן נובע מלשון התורה 'עריסתכם', וזהו דין דווקא בהלכות חלה. כפי שהראנו לעיל, הרי המקור בפסוקים לצורך ב'דרך עיסה' הוא מחלוקת ראשונים. ה'פרי חדש' כתב שהסובין והמורסן שיצאו וחזרו נחשבים כחלק מהמצה, וזה מפני שגם אם על המצה צריך שיהיה 'שם לחם', הרי שבמצה יש ריבוי בלשון התורה: 'לחם עוני'. עיסה כזו היא לחם עוני, ועל כן שיעור הסובין והמורסן שיצאו וחזרו מצטרף למצת חובה.¹⁸ אולם למעשה כתב ה'פרי חדש' שיש להחמיר כדעת שאר המפרשים שדיני מצה ודיני חלה שווים.¹⁹ בשו"ת 'קנין תורה בהלכה'²⁰ הביא פירוש לספקו של ה'מגן אברהם', ולדעתו אכן הלכות חלה תואמות להלכות מצה, ולא ברור אם החיסרון של חזרת הסובין והמורסן הוא גם כאשר מחזירים אותם לקמח בעודם כבר במצב הקמח, או שמא באופן זה הם מתערבים עם הקמח ומצטרפים, ורק כאשר מחזירים את הסובין והמורסן במצב של עיסה מוכנה, אזי אינם מצטרפים.²¹

נראה שמפני שאלת המורכבות של היחס לקליפות הדגן, בדיני חלה קבעה התורה שהן נחשבות לחלק מהחיטה ומרכיביה, וזאת על פי ה'דרך' הנהוגה בעיסה (אם משום שם 'לחם' או משום דרך 'עיסה' – עריסתכם): ואף שלא כל האנשים צורכים קמח העשוי

15. שו"ע, או"ח סי' תנד, סעי' א.

16. מגן אברהם, לשו"ע שם, ס"ק ב; ועיי"ש בפרי מגדים (אשל אברהם).

17. תרומות פי"א מ"ה.

18. קצת צ"ב מה ראייתו לענייננו מלשון התורה 'לחם עוני', הרי אפילו עני לא מחזיר את המורסן לקמחו, כעולה מהגמרא בשבת (עו ע"ב). מדבריהם של כמה אחרונים עולה כי אין השוואה גמורה בין דיני מצה לדיני חלה, וכך כתב גם בדרך חיים (סי' תנד), וקדמם הרשב"א (פסקי חלה שער א) שכתב שהלימוד מחלה למצה אינו מוחלט וכוללני לכל פרטי הדינים של הגדרת 'לחם'.

19. דברי הפרי חדש בס"ק א, וכך דעת החך יעקב, ס"ק ב, הפרי מגדים, א"א ס"ק ב-ג בדעתו ובדעת הט"ז.

20. קניין תורה בהלכה, ח"ב סי' פג.

21. בשו"ת קניין תורה המוזכר טוען לדעת רמב"ם, שהחיסרון של חזרת הסובין והמורסן הוא גם אם מחזירים לקמח וגם אם מחזירים לעיסה. ועיי' שפת אמת על הש"ס, שבת עו ע"ב.

באופן זה (מכל מיני סיבות), כיוון שהדרך התעשייתית הינה רווחת בעיני האנשים, זו דרך סלולה לעשיית לחם. וכן משתמע מדברי ה'פרי מגדים' (או"ח סי' תנד, מ"ז ס"ק א) בעניין: 'אין חייב בחלה בנטל הסובין והחזירן לתוכו... דלחם כתיב, ואין זה לחם לרוב העולם'.²²

3. מהו הסובין ומהו המורסן?

רש"י בבבא קמא (צט ע"ב) כתב: 'סובין גסין ממורסן'. אולם בחולין (פח ע"ב) הסביר רש"י להיפך: הסובין הוא החלק שהנפה קולטת, והמורסן הוא הקליפה היוצאת כשכותשים במכתשת, כלומר המורסן הוא העבה יותר.²³ וכן כתב שם המאירי, וכן הוא בפירוש הרשב"ם על בבא בתרא (צג ע"ב), שהקליפה העליונה והגסה יותר היא המורסן, והיא יוצאת כבר בכתישה. הברטנורא בשבת²⁴ כתב שהסובין הוא הקליפה העליונה היוצאת בכתישה, והעיר שהרמב"ם (פירוש המשנה שם)²⁵ פירש הפוך, שמורסן הוא עבה וגרוע מסובין. וכך פירש 'ערוך השלחן',²⁶ שסובין – הסובין הדק; מורסן – העבה.²⁷

ב. לשונות הפוסקים

ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' שכד סעי' ג) פסק כדין המשנה:

חמש רבעים הללו, השאור והסובין והמורסן מצטרפין להשלים, אם לשון בלא הרקדה. אבל אם ריקד והפריש מורסן מתוכם, וחזר ועירבן עמו, אינו מצטרף. בסיפא המשנה נקטה דווקא אופן שניטל המורסן, ולא עסקה בשאור ובסובין. הטור שינה קצת מהלשון וכתב שלא מצטרף לשיעור כאשר 'לא הפריש סובנן מתוכן אלא לשון בלא הרקדה', אבל 'הפריש סובנן ומורסנן מתוכן וחזר וערבן עמו אינו מצטרף'. ה'בית יוסף' כנראה גרס בלשון הטור, שגם בתחילת דבריו כלל סובין ומורסן,²⁸ וב'שלחן ערוך' כאמור כתב כנוסח המשנה שאין צירוף כאשר מפריש ומחזיר את המורסן.²⁹

22. ברור הדבר שאין צורך ברוב מספרי הצורך באופן זה, שהרי הגמרא בשבת עסקה בדרכם של העניים 'שכן עני אוכל וכו'.
23. וצריך עיון בסתירה זו בדברי רש"י.
24. ברטנורא, שבת פ"ז מ"ד.
25. וכן הוא בפירוש המשנה בתרומות פי"א מ"ה.
26. ערוך השלחן, סי' שכד סעי' טו.
27. ראה בתנבות שדה 62, עמ' נג, והלאה האריך בסתירות המפרשים מהו הדק ומהו הגס.
28. כך כתב בד"ה 'ואלו'.
29. על פי הרב קפאה, בכתב יד של נוסח המשנה שהיה לפני הרמב"ם, גרס 'חייבין בחלה הן ושאורן ומורסנן... ניטל מורסנן מתוכן וחזר לתוכן הרי אלו פטורין', כלומר שכלל לא גרס במשנה את הלשון 'סובין'. אולם ביד החזקה (הל' ביכורים פ"ו הי"ח): 'לא רקדו אלא לשו בסובין שלו... חייב בחלה. אבל אם נטל את המורסן מן הקמח וחזר והשלים שיעור העיסה שמורסן שהחזירו לקמח, אינו חייב בחלה'. פתח בסובין וסיים במורסן, ונראה מכך שערבב בין הלשונות של סובין ומורסן שאין חילוק הלכתי ביניהם.

'ערוך השלחן'³⁰ דייק מלשון המשנה וה'שלחן ערוך' שדווקא כשניטל המורסן וחזר לתוכו אינו מצטרף, אך אם מחזיר את הסובין – אין בכך בעיה, ומצטרף לשאר הקמח לשיעור חלה. אולם מהטור והרמב"ם³¹ לא נראה כן. קושיית 'ערוך השלחן' על לשון המשנה היא שהמשנה שרצתה להשמיענו שאחר שיצאו מהתערובת לא יצטרפו עוד לשיעור החיוב בחלה, הייתה צריכה לכתוב את הדין בסובין שאינו מצטרף כך, וממילא ברור שהוא הדין גם במורסן האיכותי פחות.

שאלה זו היא לשיטתו של 'ערוך השלחן' שסובין הם החלקים הדקים שבקליפה וקרובים יותר לצורת עיקר הגרעין הטחון, וכשאינם מצטרפים זהו חידוש גדול יותר על פני המורסן. אולם על פי פירוש רש"י בבבא קמא וה'ברטנורא', המשנה מדוקדקת היטב כיוון שיש בה חידוש – שאפילו המורסן הדק אינו מצטרף לשיעור חלה אחר שיצא משאר הקמח, ונלמד ממילא שהסובין העבה אינו מצטרף.

ובמאירי (פסחים לו ע"ב) כתוב במפורש כדברי 'ערוך השלחן' שיש הבדל בין הסובין ובין המורסן, ואכן פת סובין בפני עצמה חייבת בחלה, ודברי המשנה לגבי היוצא והחוזר לתערובת הקמח אמורים לגבי מורסן בלבד. וזו לשון המאירי:³²

אם ניטל מורסן והחזירו לתוכה אינו מצטרף ומאחר שלא אמר כן אלא במורסן אלמא שהסובין מיהא בר חלה הוא ואפילו החזירו מצטרף כל שאין מקפיד על תערובתו כמו שיתבאר שם והרי למדת שסובין ומורסן שני דברים הם ושהסובין בר חלה אבל לא המורסן.³³

1. פסיקת ההלכה

היוצא מכל הנ"ל הוא שדין המשנה, שהמורסן שיצא מן הקמח וחזר אליו אינו מצטרף לשיעור חלה, נלמד מלשון התורה 'ערסתכם' או 'לחם הארץ', ומשמע לחז"ל שיש צורך דווקא בדרך עיסה. אם העולם לא עושה עיסה באופן כזה, ואפילו העניים, אין כאן דרך עיסה. מציאות זו ודאי השתנתה היום, ויש מקומות חשובים ומכובדים שמחזירים את הקליפה של גרעין החיטה לשאר הקמח, וזה אפילו מעלה את חשיבות הקמח וערכו בעיני רבים (ומעלה אף את מחירו).

30. ערוך השלחן, שם סעי' טו.

31. ערוה"ש כתב על הרמב"ם (ביכורים ו, יח) שפתח לשונו בסובין וסיים במורסן 'שמע מינה דסבירא ליה כהטור דהכל אחד אבל לפי זה קשה לשון המשנה וצ"ע'. והציע פירוש למשנה שמחלק בין אם הסובין נשאר והמורסן יצא וחזר, ובין אם המורסן נשאר והסובין יצא וחזר, שבאופן האחרון מצטרף לשיעור, ושוב הצריך עיון בכל זה.

32. המאירי ביאר כך את דעת הר"ף, שלא כפירוש הרא"ש, פסחים פ"ב ס' יד, בדעתו.

33. אפשר להסביר את שוני המורסן על פי מה שכתב הרוקח שהובא לעיל (בפנים המאמר): 'ניטל מורסן מתוכה, שניפה התבואה בנפה והבדילו וחזר לתוך הקמח ובין הכל ה' רבעים, פטורה. כי מורסן שפירש קשה ואינו ראוי לאכילה' (וראה מה שהסברנו לעיל בדבריו). והגר"ש וזנר בשבט הלוי (ד ס' נ) הסב את כוונת המאירי לכך שהסובין מצטרף כאשר עודו מעורב במעט קמח: 'סובין עם תערובת קמח שביניהם', וזה בגלל המשנה בתרומות פ"א. אולם פשטות דברי המאירי אינה נראית כך, אלא שעצם הסובין דינו כקמח, וצריך לומר שיש הבדל בין הלכות חלה שבהן הסובין 'בר חלה הוא' כלשון המאירי, וזאת מפני שדרך עיסה שנו, ובין הלכות תרומה. וראה עוד שבט הלוי ו, ס' כב.

אין לומר שישנה הלכה פסוקה מימי המשנה שאי אפשר לעקור אותה בשינוי הזמנים והתקופות, כיוון שברור שאין כאן גזרה ספציפית ומיוחדת על הסובין והמורסן שאינם מצטרפים. כמבואר בירושלמי, חז"ל תלו את העניין בדרך עיסה או לא, וזהו דבר המשתנה. על כן ודאי שהקליפות הטחונות מצטרפות לשיעור חלה.³⁴

בספר 'הפרשת חלה כהלכתה'³⁵ לא הכריע בדין הקמח המלא בימינו באופן שמחזירים את קליפות החיטה טחונות, אולם הביא שם בשם הרב מרדכי גרוס שכשמוסיפים את הסובין לעיסה לצורך העיסה: 'בכהאי גונא שזה רק סובין מעטים מצטרפים, כיון שהם משביחים את העיסה'. וברור שלא היה אומר כן על רכיב חיצוני שאינו שייך כלל לחיטה כגון מלח או מים, הרי שלדעתו כשיש השבחה על ידי הסובין הרי הם מצטרפים. גם ב'תשובות והנהגות' לרב משה שטרנבוך (ח"ג סי' עא) נשאל על ברכת פת שרובה ממורסן, ודן במשנתנו לעניין חלה, וכתב שכיוון שבזמננו הדבר נחשב למאכל אדם (והכול תלוי במנהג המקומות), הרי שרכיב זה מן החיטה חשוב הוא, וברכת לחמו המוציא וברכת המזון. והוסיף בביאור משנתנו שהקליפות של החיטה שאינן מצטרפות כאשר הופרדו וחזרו, זה דווקא כשחזרו לתוכו שלא בכוונה: אם מעיקרא הפרישו הקליפות כדי להחזירם אחר כך לא נקרא הפרישו כלל, וחייב בחלה ודינו כלחם, שדעתו עלה כל הזמן.³⁶

יש לצרף לנ"ל גם את ההבנה של 'ערוך השלחן' בלשון המשנה וה'שלחן ערוך', שהסובין – הדק³⁷ – אכן מצטרף לשיעור הקמח גם כאשר יצא ממנו וחזר אליו. ואזכיר בזה את דברי הרשב"א בתשובה (ח"א סי' תסה) למי שרצה להחמיר בהפרשת חלה בלי ברכה בעניין שיעור החיוב על פי מידת הקמח או על פי מידת החיטים: ועוד דאי משום ברכה הוה ליה חומרא דאתי לידי קולא, דלעתים דלא הוה ליה אלא חמשת רבעים קמח לבד ופטר להו מחלה וקא אכיל בטבלא. חששות שאינם ברורים יכולים להביא לידי קולא מפני ההרגל שלא לחשב את כל חלקי הקמח לשיעור חלה, ויכולה להיקבע הלכה בטעות כפי החומרא.

34. ואין לומר שבמציאות זמננו הקליפות לא תצטרפנה לשיעור משום שהן באו מחיטים אחרות, ולא הוחזרו לקמחן שלהן, כיוון שלא בזה תלוי הדין, אלא בדרך עיסה.

35. ספר הפרשה חלה כהלכתה, לרב אברהם ברויאר, פרק ג הערה 71, 75.

36. וראה עוד לעיל (הערה 7) את דברי ה'מעשה אורג' שהקליפות אינן מצטרפות דווקא באופן שמצרפן על מנת להשלים לשיעור החייב בהפרשת חלה.

37. על פי פירושו שהסובין הוא הדק, כאמור לעיל.